

Rapport - Konserveringsavdelingen nr. 73/2008

A-68 Flesberg kirke

Avdekking og behandling av 1600- og 1700-talls
dekor i skipet

Jørgen Solstad

Dato: 18.12.2008
Til: Riksantikvaren
Fra: NIKU
Emne: **A-68 Flesberg kirke. Avdekking og behandling av 1600- og 1700-talls dekor i skipet**

Oppdragsgiver: Riksantikvaren
Topografisk nummer: A68 – Flesberg kirke
Prosjektnummer NIKU: 156.2085
Prosjektleder: Jørgen Solstad
Prosjektmedarbeidere: Barbro Wedvik, Dorothee Fobes, Edwin Verweij, Henrik Smith, Hilde Alette Smedstad Moore, Karen Mengshoel, Katrin Etringer, Linda Aarstad, Lina Wulff Flogstad, Malou Genfors, Merete Winness, Sarah Maisey, Sofia Wejde, Suzanne Ross

Gjennomføring: Feltarbeid gjennomført i juni-juli 2006, februar 2007, juni-juli 2007, juli 2008

Bakgrunn

I forbindelse med Riksantikvarens stavkirkeprogram og arbeid med stavkirkene i Numedal i 2005 ble det fra menighet og kirkelig fellesråd ytret ønske om en oppgradering av kirkerommet i Flesberg kirke. På oppdrag fra Riksantikvaren gjennomførte NIKU i desember 2005 et forprosjekt som hadde som mål å utrede muligheten for å avdekke eldre veggfast dekor i skipets vestre korsarm¹. Dette forprosjektet konkluderte med at frilegging av eldre veggdekor var mulig, og skisserte ulike behandlingsalternativer. I 2006 inngikk NIKU en avtale med Riksantikvaren om gjennomføring av avdekking. Arbeidene startet i 2006 med en økt på 4 uker i juni-juli 2006. Avtalen ble utvidet og forlenget i 2007, og arbeidene fortsatte da med til sammen 6 uker (februar 07, juni-juli 07 og juli 08). Prosjektet avsluttes med denne rapporten.

Kort historikk

Flesberg kirke antas opprinnelig å være oppført i siste halvdel av 1100-tallet, men er kraftig ombygget og fikk sitt nåværende utseende i 1735². Dagens spor etter den opprinnelige stavkirkekonstruksjonen er i hovedsak knyttet til skipets vestre korsarm hvor de opprinnelige staver og tiler utgjør dagens vegger. Disse veggene har fra siste halvdel av 1600-tallet og frem til 1735 hatt malt dekor i limfarge tilsvarende eller veldig lik den man i dag kan se i Nore stavkirke og Uvdal stavkirke. I forbindelse med ombyggingen og endringen på 1700-tallet ble denne dekoren i motsetning til i de ovennevnte kirker overmalt. Overmalingen har skjedd i flere omganger i ulike farger opp gjennom historien. Siste gang antagelig på begynnelsen av 1900-tallet. På 1960-tallet fikk interiøret i Flesberg kirke sitt nåværende utseende med takbjelker og vegger i terrakottarødt og himlingsbord, brystning og benker i en mellomblå farge. Målet for denne restaureringen var antagelig å tilbakeføre utseendet interiøret hadde etter moderniseringen og ombyggingen i 1735. I den vestre korsarmen ble imidlertid ikke veggene rød malt som resten av interiøret, antagelig for beskytte 1600-tallsdekoren og middelaldertilene mot ytterligere overmalinger. Her ble den siste hvite overmalingen, som antagelig er fra første halvdel av 1900-tallet, beholdt.

¹ Terje Norsted. 2006. *Prøveavdekking av 1600-tallsdekor i skipet*. Upublisert rapport til Riksantikvaren datert 09.01.2006. 5s.

² Christie. 1981. *Norges Kirker. Buskerud*. bind 1. s.268-270

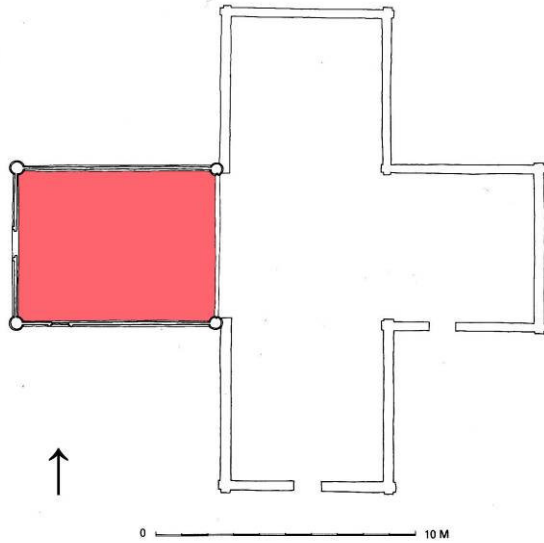

Fig. 1: Grunnplan av Flesberg kirke. Vestre korsarm utgjør den opprinnelige delen bygd i stavkonstruksjon fra slutten av 1100-tallet, uthøvet i rødt. (Oppmåling: Christie. 1981. Norges Kirker. Buskerud. bind 1. s.269)

Beskrivelse av tilstand og utseende før avdekking

Tilstanden på de malte overflatene i kirkens interiør er generelt tilfredsstillende selv om siste større oppmåling skriver seg fra 1960-årene. I skipets vestre korsarm var derimot tilstanden uakseptabel. Store områder med avskallinger og løs maling ga et generelt inntrykk av forfall og dårlig vedlikehold. Signaler fra menighet og brukere av kirkerommet var entydige i at situasjonen opplevdes som uverdigg.

Forundersøkelsen i 2005 hadde avdekket at dagens hvite overmaling antagelig var en kalkmaling fra første halvdel av 1900-tallet. Denne lå over flere lag med tidligere overmalinger i ulike farger hvor eldste overmaling skrev seg fra den store ombyggingen i 1735. Undersøkelser og ytterligere innsikt i forbindelse med hovedprosjektet, bekrefter funnene i forprosjektet. Totalt var det minst 5 malinglag til stede på de aktuelle veggene inkludert dekoren fra 1600-tallet (se tabell under).

Fig. 2: Detalj av feltet under vinduene på nordveggen i vestre korsarm. Store områder med avskallinger og løs maling er fremtredende. Legg merke til 1600-tallsdekoren i de avskallede områdene. Foto: NIKU 2006.

Fig.3: Vestveggen i vestre korsarm med store skader i form av avskallinger og partier med løs maling. Foto: NIKU 2006.

Lagbeskrivelse av vegger (over brystning) i vestre korsarm før avdekking.

Lag	Underlag	Overflatemateriale	Farge	Merknad	Periode	Datering
1	Treverk		Naturlig	Stavkirke tiler	1	Slutten av 1100-tallet
2	Treverk	Limfarge	Hvit	Grundering eller bunnfarge for frihåndsdekor	2	1650-årene
3	Treverk	Limfarge	Polykrom	Frihåndsdekor	2	1650-årene
4	Treverk	Limfarge	Terrakottarød		3	1735
5	Treverk	Limfarge	Mellomblå		4	
6	Treverk	Limfarge	Hvit		5	1850?
7	Treverk	Limfarge/kalkmaling	Hvit	Dagens (før avdekking)	6	

Nord- og sydveggen i vestre korsarm har som i resten av skipet en malt brystning i olje fra 1960-årene med høyde ca 150 cm fra gulv (se fig. 7 og 9). Denne brystningen er malt i en mellomblå farge med et horisontalt, ca 13 cm bredt terrakottarødt bånd konturert med sort i over- og underkant. Brystningen ser ut til å være malt direkte på treverket, så man må regne med at all eldre maling inkludert rester av 1600-tallsdekoren er fjernet fullstendig i dette området før oppmalingen på 1960-tallet.

Den opprinnelige 1600-tallsdekoren - Karakteristikk og tilstand

I forbindelse med forprosjektet i 2005 ble det av dekket et prøvfeldt på ca 35 x 20 cm midt på nordveggen. Dette feltet sammen med områder med avskallinger gjorde det mulig å fastslå at stil, utforming og motivkrets var svært lik den dekoren man finner i Nore stavkirke som *Dekor 2* datert til 1655³. Det kunne allerede i forbindelse med forprosjektet fastslås at denne dekoren med en arkaderekke (portalmotiv) løp under vinduene på både nord- og sydvegg, og at en form for blomster/ranke-motiv fylte partiet på den øvre delen av veggen samt på hele østveggen mot våpenhuset.

³ Solberg, K. 1997. *Konservering av limfargedekor i Nore stavkirke*. – NIKU Oppdragsmelding 040: 1-37.

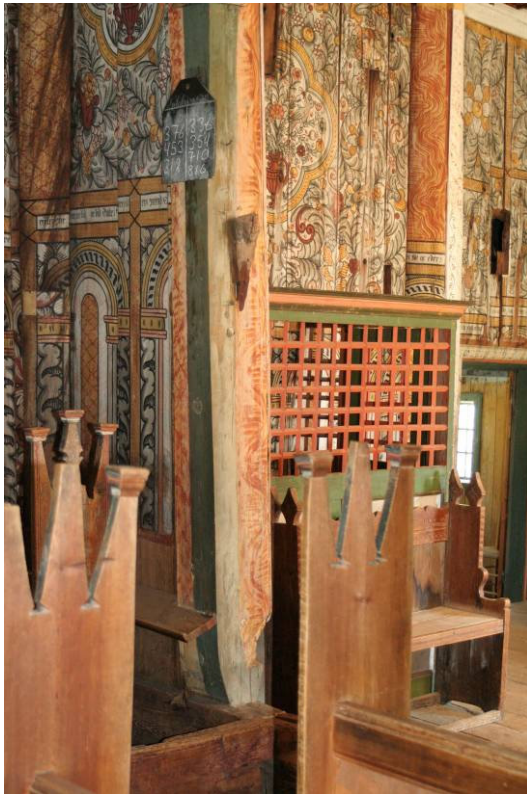

Fig.4: Deler av limfargedekoren (Dekor 2) fra 1655 i Nore stavkirke. Detalj av arkaderekken (portalmotivet) tilsvarende det som er avdekket i Flesberg sees til høyre. Foto: NIKU 2006.

I rapporten fra forprosjektet ble arkaderekken/portalmotivet beskrevet som følger⁴:

- dekoren i portalenes åpning er den samme (som i Nore)
- portalsmyget er ensartet i begge kirker
- kapitelene i Flesberg er inndelt med hele, svarte vertikale linjer innerst mot åpningen, ellers med stående, svarte ovaler (som i Nore)
- den dekorerte delen av buen er i Nore forsynt med svarte S-former, i Flesberg med avvekslende S-former og ovaler
- i sviklene har Nore halve blomster/kronblader på en rutemønstret bakgrunn, i Flesberg liggende, svarte ovaler ordnet i horisontale linjer
- det vertikale partiet under kapitelene har samme type bladranker i begge kirker
- den dekorerte rammen rundt hver portal ser også ut til å ha vært lik.

I tillegg til det hvite bunnstrøket er dekormalingen i Flesberg kirke blitt oppbygd slik:

- blek/lys oker i bueslaget unntatt i smyget og i delen som er dekorert; samme farge finnes i midtre del (hoveddelen) av kapitelene; denne fargen danner også bunntonen for dekoren inne i portalenes åpning
- terrakottarød/lys engelskrød i øvre og nedre, horisontale del av kapitelene
- dodenkop oppå den lyse okeren i portalåpningen, brukt til å forme dekoren i dette partiet
- lys grått (grønnlig?) som innslag i bladranken under kapitelene
- lys grålig grønn (grønn jord + hvitt, muligens samme farge som på bladranken) på rammefeltene rundt portalene
- utforming av motivets linjer og noe av dekoren med gråsvart/svart
- lokale tillegg med hvitt.

⁴ Op.cit. Terje Norsted. 2006.

Fig.5: Det samme utsnittet av arkaderekken (portalmotivet)henholdsvis fra Nore til venstre og fra Flesberg til høyre. Likheter og ulikheter som beskrevet over kan her sees. Foto: NIKU 2006/07.

Prøveavdekkingen i 2005 og hovedavdekkingen i 2006 og 2007 har vist at dekoren i Flesberg kirke er i meget fragmentarisk stand. Bevaringstilstanden og lesbarheten varierer fra sted til sted i det avdekkede området. Arkaderekken/portalmotivet er generelt i bedre stand og er lettere å lese på nordveggen enn på sydveggen, mens detaljer av blomster- og rankemotivene generelt er bedre bevart på syd- og vestveggen.

Fig.6: Detaljer av den avdekkede blomster- og rankedekoren. De to fotografiene til venstre er fra sydveggen, mens fotografiet til høyre er fra vestveggen. Foto: NIKU 2006/07.

Avdekking

I forbindelse med oppstarten av hovedprosjektet i 2006 ble erfaringene med hensyn til avdekkingsteknikk og fremgangsmåte fra forprosjektet lagt til grunn. Den hadde basert seg på en mekanisk avdekking med skalpell uten bruk av fukt eller andre løsemidler. Det var usikkerhet knyttet til hvor raskt avdekkingen kunne gjennomføres da heften mellom de ulike lagene, og mellom 1600-tallsadekoren og første overmalingslag varierte sterkt fra område til område. Hastigheten på avdekkingen varierte derfor meget fra område til område. Under den første økten sommeren 2006 ble arkaderekken/portalmotivet under vinduene både på nord- og sydveggen avdekket. En mindre økt i februar 2007 fullførte avdekkingen over og mellom vinduene på sydveggen, mens det resterende på nordveggen og vestveggen mot våpenhuset ble gjennomført sommeren 2007. I forbindelse med arbeidet ble ulike teknikker utprøvd for å lette avdekkingen og gjøre den mer skånsom i de vanskelige partiene. En metode som delvis fungerte brukbart var og fukte strukturen forsiktig ved bruk av vanntåke (*ultrasonic mister*). Ved hjelp av dette apparatet kunne man mykgjøre malinglagene som man ønsket å fjerne ved å tilføre fuktighet, men samtidig ha kontroll på mengden tilført vann slik at de meget følsomme limfargelagene ikke gikk i oppløsning.

Fig.7: Situasjonen under gjennomføringen av første økt sommeren 2006. Arkaderekken/portalmotivet under vinduene på nordveggen (til høyre) er ferdig mens noe arbeid på det tilsvarende feltet på sydveggen gjenstår. Foto: NIKU 2006.

Fig.8: Konsolidering med 1% størlim av et ferdig avdekt felt på sydveggen. Foto: NIKU 2006.

Konsolidering

De avdekkede områdene med 1600-talls dekor ble konsolidert med en 1% løsning av størlim. Det var minimalt med avskallinger og løs maling, men det var allikevel et behov for å fiksere overflaten og sikre eventuelle partier med dårlig heft til underlaget. Konsolideringen medførte i tillegg at man fikk fjernet støv og skitt fra den avdekkede overflaten noe som bidro til metning av fargene og derved økt lesbarhet av 1600-tallsdekoren. Konsolideringen ble gjennomført på konvensjonell måte med påføring av varm limopløsning gjennom japanpapir. Videre ble det benyttet kompresser med absorberende papir og ruller for å fjerne overskudd av lim. Ingen form for retusjering ble gjennomført i de avdekkede områdene, men det røde og sorte horisontale båndet på brystningen ble retusjert for å gi en uforstyrret og hel linje mot 1600-tallsdekoren.

Fig.9
Arkaderekken/portalmotivet
under vinduene på
nordveggen etter
avdekking og
konsolidering.
Foto: NIKU 2008.

Fig.10 Vestre korsarm etter avdekking og konsolidering i 2007
Foto: NIKU 2007.

Himling - orgelgalleri

I forbindelse med forlengelsen av prosjektet i 2007, ble det avtalt med Riksantikvaren å inkludere behandling av himlingen under orgelgalleriet. Orgelgalleriet er oppført, og stammer sannsynlig i sin helhet fra ombyggingen og moderniseringen i 1735. På himlingsbordene mellom bjelkene er det opprinnelig (1700-talls) limfargedekor i form av hvite skyer på blå bunn. Bjelkene er malt med den samme terrakottarød fargen vi finner ellers i interiøret og stammer sannsynlig fra 1960-årene eller senere.

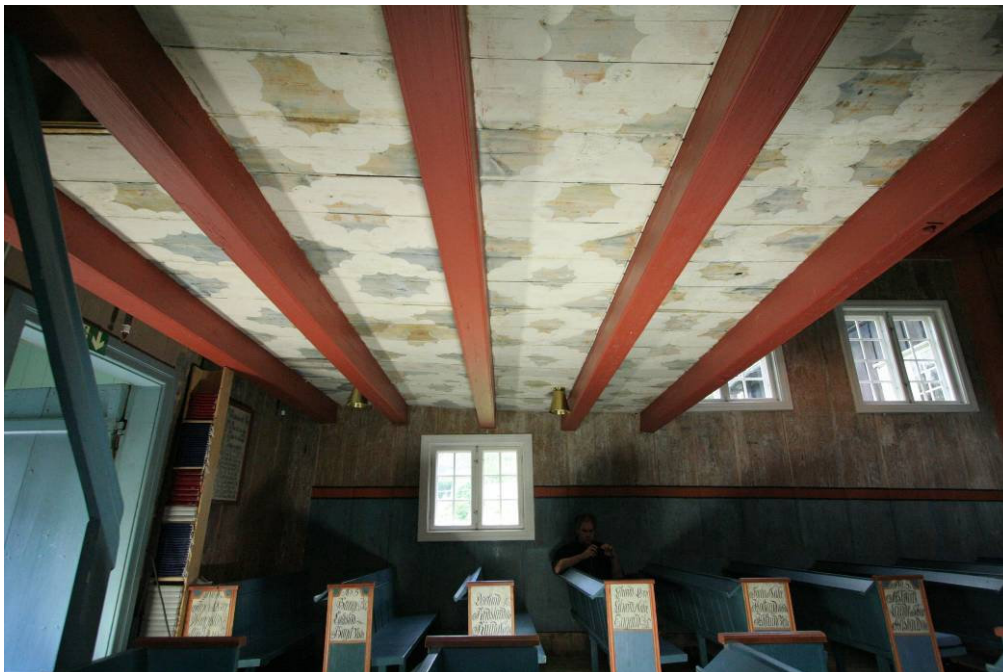

Fig.11 Himlingen under orgelgalleriet med skymaling fra ca 1735 etter endt behandling. Foto: NIKU 2008.

Tilstanden til himlingsdekoren var meget dårlig. Det var store områder med avskallinger og løs maling. Dette sammen med slurvete retusjeringer og moderne innbøtinger i forbindelse med gjennomføringer av rør og ledninger ga et meget forfallent og sjuuskete inntrykk.

Fig.12: Detaljer av himlingsdekoren før behandling som viser store områder med avskallinger og løs maling. Foto: NIKU 2008.

Himlingsdekoren ble konsolidert med en 2-3% løsningsmiddel med størlim påført gjennom japanpapir. Et jevnt press ble påført alle oppskallinger og områder med løs maling ved hjelp av ruller, og overskytende lim ble fjernet med absorberende papir. Denne konsolideringsprosessen ga i tillegg til å sikre og feste malinglaget en rensende effekt. En rekke stygge skjolder og et generelt lag med overflatesmuss ble fjernet eller kraftig redusert. Alle større og sjenerende avskallinger og skader ble retusjert ut med gouache tubefarger.

Gjennom arbeidet med himlingsdekoren ble det åpenbart at også denne dekoren på samme måte som 1600-tallsdekoren har sin parallell til bevart dekor i Nore stavkirke. En skyhimmel med meget lik utførelse, men med andre farger, er malt i himlingene over søndre og nordre galleri. Denne dekoren er antatt å være malt mellom 1714-1730⁵. Himlingsdekoren i Flesberg ligger så nært opp til denne i teknikk og utførelse at det er sannsynlig at det har vært den samme kunstneren som har utført malerarbeidet i de to kirkene.

Fig.13: Detalj av himlingsdekoren i Nore stavkirke til venstre og Flesberg til høyre. Materialbruk, teknikk og motiv er så sammenfallende at man med stor sannsynlighet kan gå ut fra at det er samme maler som har utført arbeidet i 1730-årene. Foto: NIKU 2008.

Vurdering av resultatet

Hovedmålet med avdekkingen i Flesberg kirke var å synliggjøre og formidle kirkens eldste historie samtidig som man ønsket og høyne det estetiske nivået på interiøret. Avdekking av så store arealer som i Flesberg skaper mange fagetiske dilemmaer. Det å fjerne en eller flere historiske perioder på bekostning av en annen er i seg selv problematisk. Når avdekkingen er så vanskelig som i dette tilfellet er det også en fare for at man skader eller mister originalmaterialet under arbeidet. Selv om store deler av veggene i vestre korsarm er avdekket, og man derved har fjernet fargehistorikken etter 1650-årene og frem til i dag i

⁵ Op.Cit. Solberg, K. 1997. s.12-15.

disse områdene, er det fortsatt store referansefelt på orgelgalleriet hvor det ikke ble avdekket. Disse områdene vil for ettertiden fungere som referanse og dokumentasjon på fargehistorikken i interiøret for perioden 1650-1960. Når det gjelder selve avdekkingen er det usikkert hvor mye som gikk tapt av 1600-tallsdekoren under selve arbeidet. I enkelte områder hvor heften mellom lagene var sterk, og det derfor var vanskelig å skille lagene, gikk nok noe 1600-talls dekor tapt, men ikke mye. I enkelte av disse områdene ble man nødt til å la noe mer av overmalingen sitte igjen, spesielt i områder med store ujevnheter.

Den generelle tilstanden på den avdekkede dekoren må betegnes som fragmentarisk. Det ble allikevel bestemt at det ikke skulle gjennomføres noen form for komplettering eller retusjering. For å høyne lesbarheten eller det estetiske nivået ville man måtte tilføre en betydelig mengde "nytt" materiale i form av kompletteringer og retusjer. Det faktum at det som er avdekket (og bevart) er 100% originalt er etter vår mening viktigere for autentisitetfølelsen og den historiske kildeverdien enn om man skulle komplettere og tilføye nytt materiale. Den fragmentariske tilstanden gir i tillegg en god oversikt over middelalderveggene og deres konstruktive oppbygging noe som letter formidlingen av hele kirkens historie.

Videre oppfølging

NIKU har god erfaring med at den behandlingen som er gjennomført på de avdekkede veggene og på himlingsdekoren under orgelgalleriet vil virke konserverende og ha en varig effekt på tilstanden. Dekoren vil fortsatt være meget ømfintlig for vann og fukt, samt store svingninger i temperatur og luftfuktighet i kirkerommet. Veggene og himlingen skal derfor aldri rengjøres med vann. Løst støv, spindelrev etc. kan eventuelt fjernes forsiktig med en fjærkost eller støvsuger uten å komme direkte i berøring med overflaten. Samtidig er det viktig å unngå vannlekkasjer og vanninntrengning, spesielt i forbindelse med ulike arbeider og reparasjoner utvendig. NIKU anbefaler at man følger Riksantikvarens generelle råd og rutiner for oppvarming og hviletemperatur i kirker⁶ når det gjelder den videre bevaringen av vegger, himling og andre bemalte kunst- og interiørelementer i kirken.

Jørgen Solstad
malerikonservator

⁶ Riksantikvarens informasjon om kulturminner. 3.12.2 *Klima og tekniske anlegg: Klima i trekirker. Luftfuktighet og oppvarming.*

Rapport - Konserveringsavdelingen nr. 73/2008

A-68 Flesberg kirke

Avdekking og behandling av 1600- og 1700-talls
dekor i skipet

Jørgen Solstad

Dato: 18.12.2008
Til: Riksantikvaren
Fra: NIKU
Emne: **A-68 Flesberg kirke. Avdekking og behandling av 1600- og 1700-talls dekor i skipet**

Oppdragsgiver: Riksantikvaren
Topografisk nummer: A68 – Flesberg kirke
Prosjektnummer NIKU: 156.2085
Prosjektleder: Jørgen Solstad
Prosjektmedarbeidere: Barbro Wedvik, Dorothee Fobes, Edwin Verweij, Henrik Smith, Hilde Alette Smedstad Moore, Karen Mengshoel, Katrin Etringer, Linda Aarstad, Lina Wulff Flogstad, Malou Genfors, Merete Winness, Sarah Maisey, Sofia Wejde, Suzanne Ross

Gjennomføring: Feltarbeid gjennomført i juni-juli 2006, februar 2007, juni-juli 2007, juli 2008

Bakgrunn

I forbindelse med Riksantikvarens stavkirkeprogram og arbeid med stavkirkene i Numedal i 2005 ble det fra menighet og kirkelig fellesråd ytret ønske om en oppgradering av kirkerommet i Flesberg kirke. På oppdrag fra Riksantikvaren gjennomførte NIKU i desember 2005 et forprosjekt som hadde som mål å utrede muligheten for å avdekke eldre veggfast dekor i skipets vestre korsarm¹. Dette forprosjektet konkluderte med at frilegging av eldre veggdekor var mulig, og skisserte ulike behandlingsalternativer. I 2006 inngikk NIKU en avtale med Riksantikvaren om gjennomføring av avdekking. Arbeidene startet i 2006 med en økt på 4 uker i juni-juli 2006. Avtalen ble utvidet og forlenget i 2007, og arbeidene fortsatte da med til sammen 6 uker (februar 07, juni-juli 07 og juli 08). Prosjektet avsluttes med denne rapporten.

Kort historikk

Flesberg kirke antas opprinnelig å være oppført i siste halvdel av 1100-tallet, men er kraftig ombygget og fikk sitt nåværende utseende i 1735². Dagens spor etter den opprinnelige stavkirkekonstruksjonen er i hovedsak knyttet til skipets vestre korsarm hvor de opprinnelige staver og tiler utgjør dagens vegger. Disse veggene har fra siste halvdel av 1600-tallet og frem til 1735 hatt malt dekor i limfarge tilsvarende eller veldig lik den man i dag kan se i Nore stavkirke og Uvdal stavkirke. I forbindelse med ombyggingen og endringen på 1700-tallet ble denne dekoren i motsetning til i de ovennevnte kirker overmalt. Overmalingen har skjedd i flere omganger i ulike farger opp gjennom historien. Siste gang antagelig på begynnelsen av 1900-tallet. På 1960-tallet fikk interiøret i Flesberg kirke sitt nåværende utseende med takbjelker og vegger i terrakottarødt og himlingsbord, brystning og benker i en mellomblå farge. Målet for denne restaureringen var antagelig å tilbakeføre utseendet interiøret hadde etter moderniseringen og ombyggingen i 1735. I den vestre korsarmen ble imidlertid ikke veggene rød malt som resten av interiøret, antagelig for beskytte 1600-tallsdekoren og middelaldertilene mot ytterligere overmalinger. Her ble den siste hvite overmalingen, som antagelig er fra første halvdel av 1900-tallet, beholdt.

¹ Terje Norsted. 2006. *Prøveavdekking av 1600-tallsdekor i skipet*. Upublisert rapport til Riksantikvaren datert 09.01.2006. 5s.

² Christie. 1981. *Norges Kirker. Buskerud*. bind 1. s.268-270

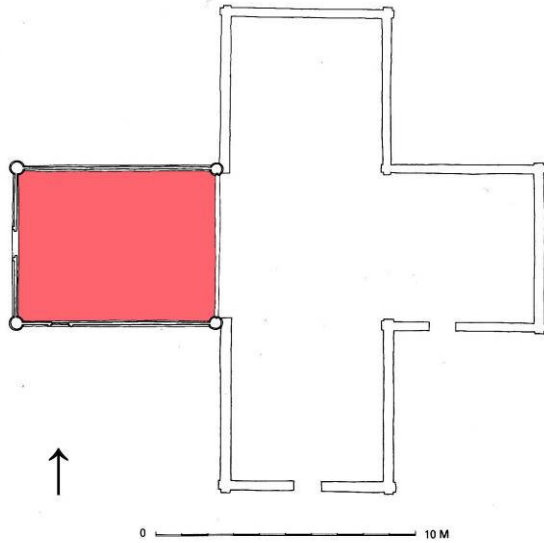

Fig. 1: Grunnplan av Flesberg kirke. Vestre korsarm utgjør den opprinnelige delen bygd i stavkonstruksjon fra slutten av 1100-tallet, uthøvet i rødt. (Oppmåling: Christie. 1981. Norges Kirker. Buskerud. bind 1. s.269)

Beskrivelse av tilstand og utseende før avdekking

Tilstanden på de malte overflatene i kirkens interiør er generelt tilfredsstillende selv om siste større oppmåling skriver seg fra 1960-årene. I skipets vestre korsarm var derimot tilstanden uakseptabel. Store områder med avskallinger og løs maling ga et generelt inntrykk av forfall og dårlig vedlikehold. Signaler fra menighet og brukere av kirkerommet var entydige i at situasjonen opplevdes som uverdig.

Forundersøkelsen i 2005 hadde avdekket at dagens hvite overmaling antagelig var en kalkmaling fra første halvdel av 1900-tallet. Denne lå over flere lag med tidligere overmalinger i ulike farger hvor eldste overmaling skrev seg fra den store ombyggingen i 1735. Undersøkelser og ytterligere innsikt i forbindelse med hovedprosjektet, bekrefter funnene i forprosjektet. Totalt var det minst 5 malinglag til stede på de aktuelle veggene inkludert dekoren fra 1600-tallet (se tabell under).

Fig. 2: Detalj av feltet under vinduene på nordveggen i vestre korsarm. Store områder med avskallinger og løs maling er fremtredende. Legg merke til 1600-tallsdekoren i de avskallede områdene. Foto: NIKU 2006.

Fig.3: Vestveggen i vestre korsarm med store skader i form av avskallinger og partier med løs maling. Foto: NIKU 2006.

Lagbeskrivelse av vegger (over brystning) i vestre korsarm før avdekking.

Lag	Underlag	Overflatemateriale	Farge	Merknad	Periode	Datering
1	Treverk		Naturlig	Stavkirke tiler	1	Slutten av 1100-tallet
2	Treverk	Limfarge	Hvit	Grundering eller bunnfarge for frihåndsdekor	2	1650-årene
3	Treverk	Limfarge	Polykrom	Frihåndsdekor	2	1650-årene
4	Treverk	Limfarge	Terrakottarød		3	1735
5	Treverk	Limfarge	Mellomblå		4	
6	Treverk	Limfarge	Hvit		5	1850?
7	Treverk	Limfarge/kalkmaling	Hvit	Dagens (før avdekking)	6	

Nord- og sydveggen i vestre korsarm har som i resten av skipet en malt brystning i olje fra 1960-årene med høyde ca 150 cm fra gulv (se fig. 7 og 9). Denne brystningen er malt i en mellomblå farge med et horisontalt, ca 13 cm bredt terrakottarødt bånd konturert med sort i over- og underkant. Brystningen ser ut til å være malt direkte på treverket, så man må regne med at all eldre maling inkludert rester av 1600-tallsdekoren er fjernet fullstendig i dette området før oppmalingen på 1960-tallet.

Den opprinnelige 1600-tallsdekoren - Karakteristikk og tilstand

I forbindelse med forprosjektet i 2005 ble det av dekket et prøvelfelt på ca 35 x 20 cm midt på nordveggen. Dette feltet sammen med områder med avskallinger gjorde det mulig å fastslå at stil, utforming og motivkrets var svært lik den dekoren man finner i Nore stavkirke som *Dekor 2* datert til 1655³. Det kunne allerede i forbindelse med forprosjektet fastslås at denne dekoren med en arkaderekke (portalmotiv) løp under vinduene på både nord- og sydvegg, og at en form for blomster/ranke-motiv fylte partiet på den øvre delen av veggen samt på hele østveggen mot våpenhuset.

³ Solberg, K. 1997. *Konservering av limfargedekor i Nore stavkirke*. – NIKU Oppdragsmelding 040: 1-37.

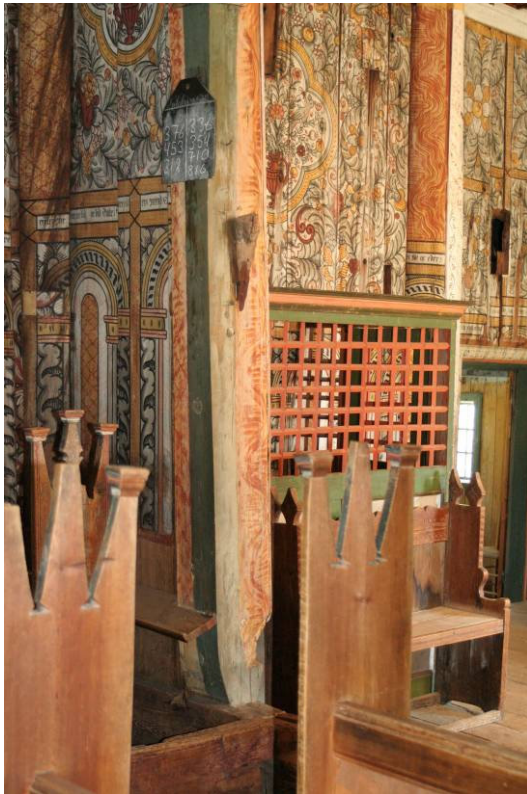

Fig.4: Deler av limfargedekoren (Dekor 2) fra 1655 i Nore stavkirke. Detalj av arkaderekken (portalmotivet) tilsvarende det som er avdekket i Flesberg sees til høyre. Foto: NIKU 2006.

I rapporten fra forprosjektet ble arkaderekken/portalmotivet beskrevet som følger⁴:

- dekoren i portalenes åpning er den samme (som i Nore)
- portalsmyget er ensartet i begge kirker
- kapitelene i Flesberg er inndelt med hele, svarte vertikale linjer innerst mot åpningen, ellers med stående, svarte ovaler (som i Nore)
- den dekorerte delen av buen er i Nore forsynt med svarte S-former, i Flesberg med avvekslende S-former og ovaler
- i sviklene har Nore halve blomster/kronblader på en rutemønstret bakgrunn, i Flesberg liggende, svarte ovaler ordnet i horisontale linjer
- det vertikale partiet under kapitelene har samme type bladranker i begge kirker
- den dekorerte rammen rundt hver portal ser også ut til å ha vært lik.

I tillegg til det hvite bunnstrøket er dekormalingen i Flesberg kirke blitt oppbygd slik:

- blek/lys oker i bueslaget unntatt i smyget og i delen som er dekorert; samme farge finnes i midtre del (hoveddelen) av kapitelene; denne fargen danner også bunntonen for dekoren inne i portalenes åpning
- terrakottarød/lys engelskrød i øvre og nedre, horisontale del av kapitelene
- dodenkop oppå den lyse okeren i portalåpningen, brukt til å forme dekoren i dette partiet
- lys grått (grønnlig?) som innslag i bladranken under kapitelene
- lys grålig grønn (grønn jord + hvitt, muligens samme farge som på bladranken) på rammefeltene rundt portalene
- utforming av motivets linjer og noe av dekoren med gråsvart/svart
- lokale tillegg med hvitt.

⁴ Op.cit. Terje Norsted. 2006.

Fig.5: Det samme utsnittet av arkaderekken (portalmotivet)henholdsvis fra Nore til venstre og fra Flesberg til høyre. Likheter og ulikheter som beskrevet over kan her sees. Foto: NIKU 2006/07.

Prøveavdekkingen i 2005 og hovedavdekkingen i 2006 og 2007 har vist at dekoren i Flesberg kirke er i meget fragmentarisk stand. Bevaringstilstanden og lesbarheten varierer fra sted til sted i det avdekkede området. Arkaderekken/portalmotivet er generelt i bedre stand og er lettere å lese på nordveggen enn på sydveggen, mens detaljer av blomster- og rankemotivene generelt er bedre bevart på syd- og vestveggen.

Fig.6: Detaljer av den avdekkede blomster- og rankedekoren. De to fotografiene til venstre er fra sydveggen, mens fotografiet til høyre er fra vestveggen. Foto: NIKU 2006/07.

Avdekking

I forbindelse med oppstarten av hovedprosjektet i 2006 ble erfaringene med hensyn til avdekkingsteknikk og fremgangsmåte fra forprosjektet lagt til grunn. Den hadde basert seg på en mekanisk avdekking med skalpell uten bruk av fukt eller andre løsemidler. Det var usikkerhet knyttet til hvor raskt avdekkingen kunne gjennomføres da heften mellom de ulike lagene, og mellom 1600-tallsadekoren og første overmalingslag varierte sterkt fra område til område. Hastigheten på avdekkingen varierte derfor meget fra område til område. Under den første økten sommeren 2006 ble arkaderekken/portalmotivet under vinduene både på nord- og sydveggen avdekket. En mindre økt i februar 2007 fullførte avdekkingen over og mellom vinduene på sydveggen, mens det resterende på nordveggen og vestveggen mot våpenhuset ble gjennomført sommeren 2007. I forbindelse med arbeidet ble ulike teknikker utprøvd for å lette avdekkingen og gjøre den mer skånsom i de vanskelige partiene. En metode som delvis fungerte brukbart var og fukte strukturen forsiktig ved bruk av vanntåke (*ultrasonic mister*). Ved hjelp av dette apparatet kunne man mykgjøre malinglagene som man ønsket å fjerne ved å tilføre fuktighet, men samtidig ha kontroll på mengden tilført vann slik at de meget følsomme limfargelagene ikke gikk i oppløsning.

Fig.7: Situasjonen under gjennomføringen av første økt sommeren 2006. Arkaderekken/portalmotivet under vinduene på nordveggen (til høyre) er ferdig mens noe arbeid på det tilsvarende feltet på sydveggen gjenstår. Foto: NIKU 2006.

Fig.8: Konsolidering med 1% størlim av et ferdig avdekt felt på sydveggen. Foto: NIKU 2006.

Konsolidering

De avdekkede områdene med 1600-talls dekor ble konsolidert med en 1% løsning av størlim. Det var minimalt med avskallinger og løs maling, men det var allikevel et behov for å fiksere overflaten og sikre eventuelle partier med dårlig heft til underlaget. Konsolideringen medførte i tillegg at man fikk fjernet støv og skitt fra den avdekkede overflaten noe som bidro til metning av fargene og derved økt lesbarhet av 1600-tallsdekoren. Konsolideringen ble gjennomført på konvensjonell måte med påføring av varm limopløsning gjennom japanpapir. Videre ble det benyttet kompresser med absorberende papir og ruller for å fjerne overskudd av lim. Ingen form for retusjering ble gjennomført i de avdekkede områdene, men det røde og sorte horisontale båndet på brystningen ble retusjert for å gi en uforstyrret og hel linje mot 1600-tallsdekoren.

Fig.9
Arkaderekken/portalmotivet
under vinduene på
nordveggen etter
avdekking og
konsolidering.
Foto: NIKU 2008.

Fig.10 Vestre korsarm etter avdekking og konsolidering i 2007
Foto: NIKU 2007.

Himling - orgelgalleri

I forbindelse med forlengelsen av prosjektet i 2007, ble det avtalt med Riksantikvaren å inkludere behandling av himlingen under orgelgalleriet. Orgelgalleriet er oppført, og stammer sannsynlig i sin helhet fra ombyggingen og moderniseringen i 1735. På himlingsbordene mellom bjelkene er det opprinnelig (1700-talls) limfargedekor i form av hvite skyer på blå bunn. Bjelkene er malt med den samme terrakottarød fargen vi finner ellers i interiøret og stammer sannsynlig fra 1960-årene eller senere.

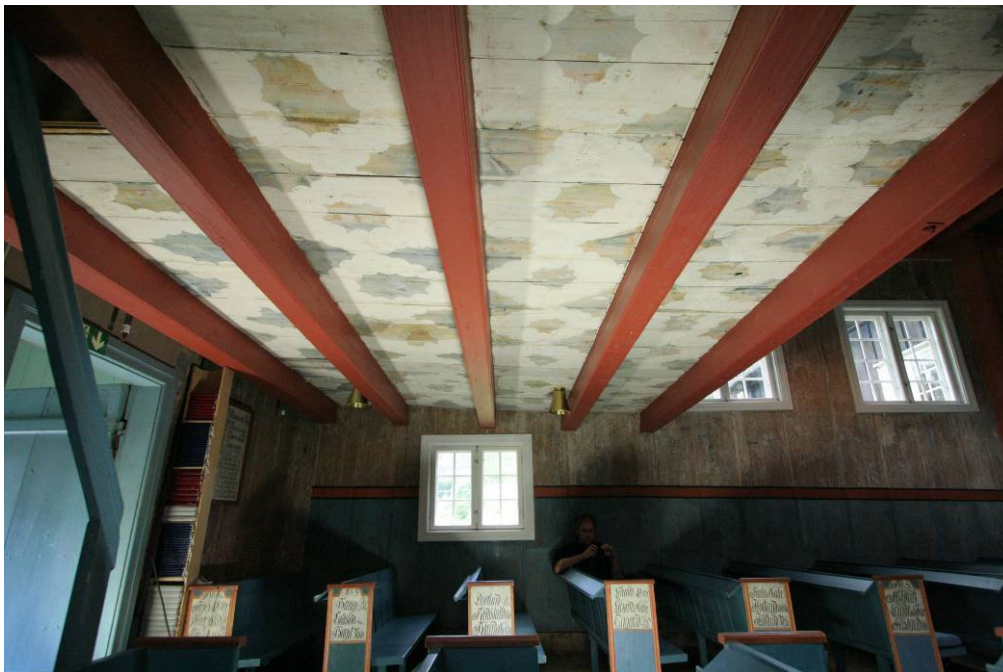

Fig.11 Himlingen under orgelgalleriet med skymaling fra ca 1735 etter endt behandling. Foto: NIKU 2008.

Tilstanden til himlingsdekoren var meget dårlig. Det var store områder med avskallinger og løs maling. Dette sammen med slurvete retusjeringer og moderne innbøtinger i forbindelse med gjennomføringer av rør og ledninger ga et meget forfallent og sjuuskete inntrykk.

Fig.12: Detaljer av himlingsdekoren før behandling som viser store områder med avskallinger og løs maling. Foto: NIKU 2008.

Himlingsdekoren ble konsolidert med en 2-3% løsningsmiddel med størlim påført gjennom japanpapir. Et jevnt press ble påført alle oppskallinger og områder med løs maling ved hjelp av ruller, og overskytende lim ble fjernet med absorberende papir. Denne konsolideringsprosessen ga i tillegg til å sikre og feste malinglaget en rensende effekt. En rekke stygge skjolder og et generelt lag med overflatesmuss ble fjernet eller kraftig redusert. Alle større og sjenerende avskallinger og skader ble retusjert ut med gouache tubefarger.

Gjennom arbeidet med himlingsdekoren ble det åpenbart at også denne dekoren på samme måte som 1600-tallsdekoren har sin parallell til bevart dekor i Nore stavkirke. En skyhimmel med meget lik utførelse, men med andre farger, er malt i himlingene over søndre og nordre galleri. Denne dekoren er antatt å være malt mellom 1714-1730⁵. Himlingsdekoren i Flesberg ligger så nært opp til denne i teknikk og utførelse at det er sannsynlig at det har vært den samme kunstneren som har utført malerarbeidet i de to kirkene.

Fig.13: Detalj av himlingsdekoren i Nore stavkirke til venstre og Flesberg til høyre. Materialbruk, teknikk og motiv er så sammenfallende at man med stor sannsynlighet kan gå ut fra at det er samme maler som har utført arbeidet i 1730-årene. Foto: NIKU 2008.

Vurdering av resultatet

Hovedmålet med avdekkingen i Flesberg kirke var å synliggjøre og formidle kirkens eldste historie samtidig som man ønsket og høyne det estetiske nivået på interiøret. Avdekking av så store arealer som i Flesberg skaper mange fagetiske dilemmaer. Det å fjerne en eller flere historiske perioder på bekostning av en annen er i seg selv problematisk. Når avdekkingen er så vanskelig som i dette tilfellet er det også en fare for at man skader eller mister originalmaterialet under arbeidet. Selv om store deler av veggene i vestre korsarm er avdekket, og man derved har fjernet fargehistorikken etter 1650-årene og frem til i dag i

⁵ Op.Cit. Solberg, K. 1997. s.12-15.

disse områdene, er det fortsatt store referansefelt på orgelgalleriet hvor det ikke ble avdekket. Disse områdene vil for ettertiden fungere som referanse og dokumentasjon på fargehistorikken i interiøret for perioden 1650-1960. Når det gjelder selve avdekkingen er det usikkert hvor mye som gikk tapt av 1600-tallsdekoren under selve arbeidet. I enkelte områder hvor heften mellom lagene var sterk, og det derfor var vanskelig å skille lagene, gikk nok noe 1600-talls dekor tapt, men ikke mye. I enkelte av disse områdene ble man nødt til å la noe mer av overmalingen sitte igjen, spesielt i områder med store ujevnheter.

Den generelle tilstanden på den avdekkede dekoren må betegnes som fragmentarisk. Det ble allikevel bestemt at det ikke skulle gjennomføres noen form for komplettering eller retusjering. For å høyne lesbarheten eller det estetiske nivået ville man måtte tilføre en betydelig mengde "nytt" materiale i form av kompletteringer og retusjer. Det faktum at det som er avdekket (og bevart) er 100% originalt er etter vår mening viktigere for autentisitetfølelsen og den historiske kildeverdien enn om man skulle komplettere og tilføye nytt materiale. Den fragmentariske tilstanden gir i tillegg en god oversikt over middelalderveggene og deres konstruktive oppbygging noe som letter formidlingen av hele kirkens historie.

Videre oppfølging

NIKU har god erfaring med at den behandlingen som er gjennomført på de avdekkede veggene og på himlingsdekoren under orgelgalleriet vil virke konserverende og ha en varig effekt på tilstanden. Dekoren vil fortsatt være meget ømfintlig for vann og fukt, samt store svingninger i temperatur og luftfuktighet i kirkerommet. Veggene og himlingen skal derfor aldri rengjøres med vann. Løst støv, spindelrev etc. kan eventuelt fjernes forsiktig med en fjærkost eller støvsuger uten å komme direkte i berøring med overflaten. Samtidig er det viktig å unngå vannlekkasjer og vanninntrengning, spesielt i forbindelse med ulike arbeider og reparasjoner utvendig. NIKU anbefaler at man følger Riksantikvarens generelle råd og rutiner for oppvarming og hviletemperatur i kirker⁶ når det gjelder den videre bevaringen av vegger, himling og andre bemalte kunst- og interiørelementer i kirken.

Jørgen Solstad
malerikonservator

⁶ Riksantikvarens informasjon om kulturminner. 3.12.2 *Klima og tekniske anlegg: Klima i trekirker. Luftfuktighet og oppvarming.*